

Participerende observatie en andere observatievormen

Informatie, verdieping, voorbeelden en tips

In het boek wordt participerende observatie als werkwijze voor PAO uitgewerkt. Observatie kent echter nog andere varianten, die hier paarsgewijs worden beschreven. Daarna wordt dieper ingegaan op gestructureerde en ongestructureerde observatie, en worden voorbeelden en tips aangeboden.

1. Vier varianten van observatie

Hier volgen paarsgewijs verschillende varianten van observatie. Ieder variantenpaar - vier in totaal - is gebaseerd op een ander indelingscriterium. Daarmee worden de verschillen en gebruiksmogelijkheden duidelijk. De verschillende criteria (de nummers 1 t/m 4) of soorten observaties *sluiten elkaar niet uit, maar komen in combinatie voor.*

1.1 Gestructureerde en ongestructureerde observatie

Bij gestructureerde of systematische observatie wordt van tevoren vastgelegd welk gedrag je observeert en welke aspecten van het gedrag: frequentie, duur, intensiteit. De observaties worden vastgelegd in een observatieformulier. Dit kan alleen als je van tevoren precies weet wat voor aspecten belangrijk zijn.

Bij ongestructureerde (niet-systematische) observatie weet je vooraf niet precies welke informatie je wilt hebben en wat belangrijk is. Je bent vooraf alleen gericht op enkele thema's, bijvoorbeeld de communicatie tussen de directeur en de werknemers bij Zorgzaam.

De beschrijvingen bij ongestructureerde observatie zijn levensechter. Ongestructureerd observeren houdt echter ook het gevaar in van subjectieve vertekening. Die kans is bij gestructureerde observatie kleiner. Gestructureerde observaties zijn gemakkelijker te verwerken dan ongestructureerde informatie.

1.2 Participerende en niet-participerende observatie

Men kan spreken van niet-participerende, externe of afstandelijke observatie als de observator niet deelneemt aan de activiteiten van de mensen die hij observeert. De mensen die worden onderzocht, worden 'van buitenaf' geobserveerd, de onderzoeker blijft zoveel mogelijk buiten de

onderzoekssituatie. Je zit bijvoorbeeld op een terrasje en volgt al zittende de gesprekken tussen de taxichauffeurs die voor het terras staan te wachten. Je bemoeit je verder niet met deze pratende chauffeurs. Bij participerende observatie ben je ter plekke in de situatie aanwezig en neem je deel aan de activiteiten van de mensen in de onderzochte situatie. Je werkt bijvoorbeeld mee als taxichauffeur. Daardoor deel je in de ervaringen van de onderzochten, in hun gedrag, hun denkbeelden, hun gevoelens en hun ambities. Dit kan ook omslaan in een nadeel. Je gaat je te sterk identificeren met de onderzochten en bent niet meer in staat afstand te nemen daarvan. Dit wordt vaak aangeduid met 'going native', als het ware één worden met je onderzoeksgroep. Het grote voordeel van participerende observatie boven niet-participerende observatie is dat je in staat bent de motieven van het handelen te achterhalen. De kans op vertekening is bij participerende observatie echter groter dan bij externe observatie.

1.3 Verhulde en onverhulde observatie

Het onderscheid tussen verhuld en niet-verhuld heeft te maken met het gegeven of de observator zich vooraf wel/niet bekend maakt bij degenen wier gedrag hij waarneemt.

Je werkt bijvoorbeeld voor een onderzoek naar conflicten in de wereld van taxichauffeurs als taxichauffeur. Je doet dus aan participerende observatie. Je kunt dat undercover doen, je maakt jezelf dan niet bekend als onderzoeker. Je collega-taxichauffeurs weten niet beter dan dat je een (nieuwe) collega-taxichauffeur bent.

Je kunt je ook wel bekend maken als onderzoeker. Dan doe je onverhulde observatie. Door verhuld te participeren gaan de onderzochten geen andere gedragingen vertonen doordat ze beseffen dat ze worden onderzocht. Een mogelijk nadeel van verhulling kan de psychische druk op de onderzoeker zijn door de kans die de onderzoeker loopt te worden ontmaskerd als onderzoeker. Onverhulde participatie heeft dit nadeel uiteraard niet. Het probleem is dan echter wel dat de onderzochten hun gedragingen zouden kunnen veranderen, doordat ze beseffen dat ze worden onderzocht. In de praktijk ebt dit onderzoekseffect wat weg als de observatie langdurig van aard is. De onderzochten raken gewend aan de aanwezigheid van de onderzoeker en nemen hun 'normale' gedrag weer aan.

1.4 Directe en indirecte observatie

Bij (verhulde of onverhulde) externe observatie kan de onderzoeker direct of indirect observeren. Direct wil zeggen dat je wel aanwezig bent op de onderzoekplek, bijvoorbeeld op het terrasje voor de taxistandplaats, maar dat je niet deelneemt aan de gesprekken.

Bij indirecte externe observatie observeer je bijvoorbeeld via doorkijkspiegels of via video-opnames. Een voorbeeld is onderzoek naar de hulpverlening via 'one way screens', of naar het hulpverlenend gedrag in opvanghuizen via video-opnames van de begeleidingsgesprekken door de hulpverleners.

2. Uitleg, voorbeelden en tips ongestructureerde observatie

Na een korte uitleg hier op de website een **voorbeeld** van ongestructureerde en gestructureerde observatie.

2.1 Ongestructureerde observatie

Deze vorm van observatie wordt van te voren niet ingekaderd via een schema of observatieformulier. Je gaat een tijdje (15-60 minuten) observeren (kijken) maar ook luisteren naar wat er in de te observeren situatie (in de kamer, in de bus, op straat, in winkels) gezegd wordt. De situatie die je gaat observeren is natuurlijk afhankelijk van je onderzoeksvraagstelling.

Dat gebeurt geheel open en flexibel. Je observeert alles wat er gebeurt bij de zandbak in het park, bij de ontvangstbalie in het ziekenhuis, in de winkel. En je legt dit ter plekke of vlak erna vast.

Meestal wordt de vrije observatie gericht op delen van de totale situatie of scene die wordt geobserveerd. Je kunt je bij je observaties in een koffiecorner van Starbucks bijvoorbeeld richten op een van de bedienden, en observeren hoe hij/zij met de klanten omgaat.

Je kunt ook van te voren een aantal aandachtspunten hebben waarop je richt tijdens de observatie. Bijvoorbeeld de toon van de stem van de bediende, of hij oogcontact maakt met de klant e.d. Het blijft hier een vrije en open observatie. Je blijft (ook) in dit geval gericht op een open observatie van de interactie en een zo compleet mogelijke vastlegging van je observaties in jouw eigen woorden.

2.2 Tips voor ongestructureerde observatie

- 1.** Observeer als het kan in tweetallen, observeer onafhankelijk van elkaar de situatie, werk ook onafhankelijk van elkaar je observaties uit.
- 2.** Vergelijk de verzamelde gegevens en probeer zoveel mogelijk overeenstemming te bereiken over de observaties.
- 3.** Werk je aantekeningen zo snel mogelijk na de observaties uit
- 4.** Zorg dat je verslag van de observaties minstens de twee volgende delen bevat:
 - a. Je gedetailleerde observaties
 - b. Je interpretaties

2.3 Voorbeelden van opdrachten vrije observatie

Hier volgen twee uitgewerkte opdrachten vrije observatie.

2.3.1 Sociale Interactie observeren

Ga naar een openbare plek waar er sprake is van frequente interactie bijvoorbeeld:

- Lunch, koffiecorner, cafetaria of kantine
- Ontvangstbalie ziekenhuis
- Een zandbak in een park met banken
- Een schoolplein waar kinderen worden gebracht/gehaald
- Een stationshal of perron
- Een terras
- Een plein in een dorp of stad
- Een servicebalie

Vermijd situaties:

- waarin teveel personen aanwezig zijn om te observeren
- je al persoonlijk mensen ter plekke kent
- je aanwezigheid inbreuk maakt op het gebeuren
- je van te voren toestemming moet regelen

Stelt men vragen over je aanwezigheid geef dan gewoon antwoord over wat je aan het doen bent. Bijvoorbeeld: Ik ben een student en doe voor mijn studie een opdracht over.....

Leg voor je start met observeren vast waar je op richt: het totale beeld, onderdelen, aandachtspunten. ... en start dan met observeren, maak aantekeningen.

Blijf lang genoeg in de situatie om een aantal keren om de interactie te kunnen observeren tussen de cafetaria uitbater en **meerdere klanten**.

Werk zo snel mogelijk na afsluiting van de observaties je aantekeningen uit.

2.3.2. Wonen in een wijk

In deze observatieopdracht richten wij ons op een onderdeel van het wonen in de wijk, namelijk de fysieke of gebouwde woonomgeving. Je gaat maandag met je groep twee uur wijk A in en observeert daar op de gebouwde omgeving.

In elk geval observeer je:

- Soort huizen
- Bevolkingsdichtheid
- Soort, breedte en ligging wegen
- Groenvoorzieningen
- Speelvoorzieningen
- Winkelvoorzieningen
- Openbare gebouwen

Nadat de twee uur om zijn gaan jullie een uur bij elkaar zitten om de observaties aan te vullen en te analyseren. Jullie proberen zoveel mogelijk overeenstemming met elkaar te bereiken over het beeld van de onderzochte wijk. Probeer tot enkele concluderende opmerkingen te

komen over de onderzochte wijk. Onderbouw dit wel. Bijvoorbeeld als je tot de conclusie komt dat er veel typische arbeidswoningen staan, benoem dan waaraan je dat kunt zien.

3. Gestructureerde observatie

Bij gestructureerde observatie wordt van te voren in een observatieschema of observatieformulier concreet vast gelegd wat je observeert, en zo mogelijk ook de frequentie en intensiteit daarvan. De opzet van de observatie ligt vast. Vooraf wordt precies vastgesteld wie en wat je wilt observeren, waarom en hoe je dit doet.

Denk bijvoorbeeld aan de non verbale communicatie van de verzorgsters genoemd, met als te observeren aspecten: oogcontact, zithouding en lichaamsbeweging. Deze variant van observatie wordt vaak gebruikt. In de maatschappelijke dienstverlening en sociaal-pedagogische hulpverlening wordt er veel gewerkt met observatieformulieren om gedragspatronen of mogelijkheden van bijvoorbeeld zorgbehoefte en jongeren te beschrijven en soms te toetsen.

3.1. Maken van observatieformulieren

Het zelf maken van goede observatieformulieren kost veel tijd, en vereist kennis van observeren en meten van gedrag. Je moet letten op de volgende aandachtspunten:

- Wie/wat wordt geobserveerd?
- Welk gedrag wordt geobserveerd?
Je moet vaststellen wat je bijvoorbeeld verstaat onder doorspelen van een vraag. Bijvoorbeeld: de teamleider laat een ander teamlid reageren op een vraag van een teamlid
- Frequentie, duur en intensiteit van het te observeren gedrag
Wat noteer je en gedurende welke periode (doet) het zich voor, is dus nodig voor de observatie?
- Gedragsregistratie of beoordeling?
Gaat het om wat feitelijk gebeurt, of om een oordeel te geven
Over het aanwezigheid van een vaardigheid van een peuter om bijvoorbeeld een toren te bouwen?
- Ontwikkelen van een passend categorieënsysteem
Op grond van de vier voorafgaande aandachtspunten wordt een Categorieënsysteem ontwikkeld.
- Opstellen en testen observatieformulier
- Instructies van observatoren
- Berekenen inter-observator betrouwbaarheid

Hierna volgen twee voorbeelden van fragmenten van een observatieschema.

3.2 Voorbeelden gestructureerde observatieschema's

Het eerste schema is een door mij gemaakt *fragment* uit het Peuter Observatie Instrument van M.Kuunders, M.van Schijndel-Stap. Het fragment heeft betrekking op het onderdeel tekenen van de peuter, dat 1 x per 2 maanden werd ingevuld.

Schooljaar..... Maand.....

J= ja MH=met hulp N=nee

Tekenen	Erik	Lia	Femke	Bregje
Ongecoördineerde Bewegingen met potlood/krijt				
Krasbewegingen Vertikaal en horizontaal				
Krabbelt losse figuren				
Tekent cirkel met strepen				
Mensfiguren met lijfje				

Het tweede schema is wederom een *fragment, door mij bewerkt*, afkomstig uit Systematische Lesobservatie met een PC., van M.Verbruggen, 1993 Eindhoven. Hier wordt hieruit, *een door mij geconstrueerd fragment van een analoog schema gepresenteerd*. In feite zit je tijdens het gebruik van dit observatie instrument achter de pc, waarmee je jouw waarnemingen registreert. De PC geeft dan na het einde van de observatie de output digitaal weer.

Categorieën Systeem Reacties docent

Reacties	Tijd->	0-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60
1.Aanmoedigen/belonen							
2.Aangeven goed/fout							
3.Echo							
4.Antwoord verbeteren, aanvullen of afmaken							
5.Kritisieren							
6.Antwoord geven							
7.Hint/denkhelp							
8.Doorspelen							
9.Toelichting vragen							
10.Herhalen							